

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

**ПРОГРАМА З КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВОЇ РОБОТИ
«РОЗВИТОК СЛУХОВОГО СПРИЙМАННЯ ТА ФОРМУВАННЯ
ВИМОВИ ДЛЯ ДІТЕЙ ЗІ ЗНИЖЕНИМ СЛУХОМ»
ДЛЯ 6 – 10 КЛАСІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
(СПЕЦІАЛЬНИХ ТА З ІНКЛЮЗИВНИМ НАВЧАННЯМ),
НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ**

Київ – 2016

УДК37.016:8-028.31-043.86-056.263(083.97)

ББК 74.3 (74.26)

Р 64

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України.

(Наказ МОН № 526.Від 04.04.2017 р.)

Авторський колектив: *О.Ф. Федоренко*, к.п.н., науковий співробітник лабораторії сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України; *М.В. Коноваленко*, вчитель спеціальної школи-інтернату I-III ступенів №9 м. Києва, *І.В. Автономова*, заступник директора спеціальної школи-інтернату I-III ступенів №18 м. Києва; *О.М. Різоль*, вчитель спеціальної школи-інтернату I-III ступенів №18 м. Києва.

Програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток слухового сприймання та формування вимови для дітей зі зниженим слухом» для 6 – 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів (спеціальних та з інклюзивним навчанням), навчально-реабілітаційних центрів/О.Ф. Федоренко, М.В. Коноваленко, І.В. Автономова, О.М. Різоль. – К., 2016.

Програму схвалено на засіданні вченої ради Інституту спеціальної педагогіки НАПН України
Протокол № 9 від 24.11.2016 року

Анотація

Програма з розвитку слухового сприймання та формування вимови спрямована на розвиток та удосконалення навичок говоріння та аудіювання учнів зі зниженим слухом з метою задоволення потреби доступу до аудіальної інформації (як засобу отримання, розширення й уточнення уявлень та знань про світ), взаємодії та комунікації, у тому числі через спілкування усним словесним мовленням, як однією з передумов повноцінного входження в систему суспільних відносин.

У програмі виокремлено три основні блоки педагогічної діяльності, що спрямовані на: розвиток слухового сприймання мовлення, формування та удосконалення вимови, розвиток слухозорової уваги, пам'яті, аналізу й синтезу тощо. Мета та завдання корекційної роботи за означеними блоками висвітлені у змістових напрямках, відповідно до яких сурдопедагог може планувати заняття з учнями. Програма розрахована на сурдопедагогів навчальних закладів зі спеціальною та інклюзивною формами навчання, фахівців навчально-реабілітаційних центрів, які обізнані зі специфікою психофізичного розвитку та особливими освітніми потребами учнів з порушеннями слуху.

ВСТУП

Актуальність розроблення корекційної програми зумовлена реформуванням системи спеціальної освіти в Україні, що детерміновано кардинальними соціальними змінами, що обумовлюють її розвиток в інноваційному напрямі на певних концептуальних засадах. На часі створення корекційно-розвиткової програми «Розвиток слухового сприймання та формування вимови у дітей зі зниженим слухом», що має задовольняти потреби школярів зі зниженим слухом, які навчаються в закладах зі спеціальною та інклюзивною формами навчання, навчально-реабілітаційних центрах. Водночас нова програма має відповідати положенням сучасних концепцій освітньої політики, у тому числі усталенню гуманістичних парадигм у вітчизняній теорії й практиці (соціальної, дитино і родиноцентрованої, особистісно орієнтованої тощо) навчання осіб з порушеннями розвитку, у тому числі зі зниженим слухом. Зважаючи на те, що в Україні органічно переплетені різні культури, традиції, звичаї, у тому числі мовні й мовленнєві, - органічне поєднання національного і загальнолюдського є необхідною передумовою розвитку і збагачення кожного учня, у тому числі з порушеннями слуху. Означені життєві реалії зумовлюють формування полімовної концепції для поступу освіти осіб з порушеннями слуху, яка акцентує увагу на загальнолюдських цінностях, на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя. У процесі організації навчально-виховного процесу в загальноосвітніх закладах для учнів з порушеннями слуху це реалізується через впровадження білінгвального підходу. Для вчителів, які навчають таких учнів, головним завданням є не тільки формування особистості з належним знанням своєї рідної мови, якщо такою є українська жестова, а й виховання громадянина з таким ж знанням державної української мови. Водночас опануванню словесної української мови учнями з порушеннями слуху сприяє корекційно-розвиткова робота, що спрямована на подолання найбільш складних аспектів володіння вимовою для цієї категорії учнів, а саме: формування вимови, розвиток

слухового й зоро-слухового сприймання усного мовлення у слабкочуючих та зорового сприймання усного мовлення у глухих .

Саме тому корекційний курс з розвитку слухового сприймання і формування вимови для учнів з порушеннями слуху в 6-10 класах загальноосвітніх навчальних закладів зі спеціальною та інклюзивною формами навчання полягає у підкріпленні опанування орфографічних, граматичних, лексичних, стилістичних норм української мови на основі формування чіткої, розбірливої вимови та слухового (слухозорового) сприймання опанованого навчального матеріалу та його елементів шляхом застосування індивідуального підходу до кожного учня. Організація індивідуальних занять з розвитку слухового сприймання мовлення та формування вимови у дітей глухих та зі зниженим слухом мають свою специфіку та призначення. В першу чергу, це - формувати та розвивати навички говоріння та аудіювання українською мовою з метою подальшого забезпечення потреб взаємодії та комунікації, у тому числі через спілкування усним словесним мовленням, як однією з передумов повноцінного входження дітей з порушеннями слуху в систему суспільних відносин.

Отже, метою роботи з розвитку слухового сприймання у школярів з порушеннями слуху є формування уміння сприймати мовлення на слух і створення на цій основі якісно нової, слухової / слухозорової навички для сприймання усного мовлення, як однією з передумов повноцінного входження в систему суспільних відносин.

Робота з формування вимови спрямована на формування фонетично виразного усного мовлення учнів з порушеннями слуху, дотримання ними в мовленні словесно-логічного наголосу, інтонації, темпу і неподільності та основних правил орфоепії.

Під час розроблення Програми автори керувалися: особистісно орієнтованим і діяльнісним освітніми підходами та суголосним з ними компетентнісним (І. Бех, В. Кремень, М. Савченко, І. Якиманська та ін.); основними положеннями вітчизняної сурдопедагогічної науки (Л. Борщевська, А. Гольдберг, С. Глазунова, В. Засенко, Н. Засенко, А. Замша, С. Кульбіда, С.

Литовченко, Л. Лебєдєва, К. Луцько, Л. Малина, Б. Мороз, О. Федоренко, Л. Фомічова, Е. Пуцин, О. Савченко та ін.); концептуальними засадами інтегрованого навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку (А. Колупаєва, О. Таранченко ін.); сучасними науковими уявленнями про специфіку супроводу дітей з особливими потребами в різних умовах навчання (Е. Данілавічюте, В. Кобильченко, А. Колупаєва, С. Кульбіда, Т. Сак, Т. Скрипник, О. Таранченко, О. Федоренко та ін.); правовим та законодавчими документами, в тому числі положеннями сучасних наукових концепцій в галузі освіти дітей з особливими потребами.

Розроблена Програма не суперечить основному посилу загальноосвітньої школи й водночас спрямована на задоволення наступних особливих потреб таких школярів (за О. Федоренко): *слухової* (проявляється в доступності аудіальної інформації як засобу отримання, розширення й уточнення уявлень та знань молодших школярів зі зниженим слухом про світ); *мовної і мовленнєвої* (самовираження шляхом використання мовних і мовленнєвих засобів, зрозумілих чуючим); *загально навчальної* (проявляється у здійсненні ефективної самостійної навчальної діяльності на основі формування вимови та розвитку слухового сприймання мовлення); *соціоінтегративної* (як міжособистісної взаємодія з усіма суб'єктами навчального процесу); *соціокультурної* (у цьому контексті формування вимови та розвиток слухового сприймання не суперечить взаємодії з представниками спільноти нечуючих, у тому числі й отримання інформації засобами жестового мовлення). Відзначимо, що у процесі корекційно-розвиткової роботи на початкових етапах може бути використана опора на українську жестову мову, якщо це дає можливість краще організувати роботу учня, пояснити специфіку звукового ладу, ритмомелодику фрази, особливості граматичної системи чи лексичного значення слова тощо, що сприймається на слух.

В умовах зміни освітніх орієнтирів (у тому числі розвантаження навчального процесу, поширення інклюзивної форми навчання та особистісно орієнтованого освітнього підходу та суголосним з ним компетентнісного тощо) розроблена Програма покликана зробити корекційно-розвитковий процес з

розвитку слухового сприймання мовлення та формування вимови для учнів з порушеннями слуху логічнішим та надати більшу свободу вчителю для реалізації індивідуального підходу під час занять. Позаяк кожен такий учень зі зниженим слухом має свої індивідуальні слухові й вимовні особливості та потребує спеціальної підтримки фахівців, незалежно від того, у якому закладі (зі спеціально чи інклюзивною формою) він навчається.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Програма має на меті забезпечити розвиток досвіду, що сприятиме школярам зі зниженим слухом здобувати нову інформацію, набувати мобільності, формуватиме здатність діяти адекватно в різних життєвих ситуаціях, та виховувати вміння приймати свідомі рішення для розв'язання певних соціальних задач. Формування й удосконалення умінь і навичок сприймання, розуміння усного словесного мовлення та власне говоріння, спирається на відповідні психофізичні процеси розвитку учнів зі зниженим слухом, що пов'язані з повноцінним використанням збережених аналізаторів (слухо-зорове, слухове сприймання) та усвідомлення отриманої інформації через розвиток слухової уваги, пам'яті, мислення тощо. Формування вимови забезпечується у процесі мовлення низкою специфічних вправ та завдань, орієнтованих на формування свідомої слухомовленнєвої діяльності поза індивідуальними заняттями.

З метою набуття слухомовленнєвого досвіду школярам з порушенням слуху на матеріалі близькому до життєвих реалій пропонується розв'язання типових ситуацій, у тому числі й через групову та парну взаємодію на занятті, відповідно до рекомендацій МОН.

В цій програмі основні блоки педагогічної діяльності червоною ниткою пронизують дві змістові лінії - розвиток слухового сприймання й формування вимови, що власне й визначають безпосередній предмет корекційно-розвиткової роботи та його наповнення, та третя - розвиток слухової уваги, слухової пам'яті, слухового аналізу й синтезу тощо, що уособлює в собі

соціокультурний й діяльнісний підходи, та є серед засобів досягнення основної корекційно-розвиткової мети.

Розроблення корекційно-розвиткових програм для кожного класу на сьогодні ще є вимогою.-Втім автори свідомі того, що формування та розвиток навичок слухового чи слухо-зорового сприймання мовлення та формування вимови в учнів зі зниженим слухом не рідко може бути не обмежене часовим проміжком одного навчального року в силу низки причин. Саме тому у програмі поділ корекційно-змістового наповнення за класами є дещо формальним. У його основі – поступове наростання та закріплення вміння користування зрозумілим, розбірливим усним словесним мовленням та слуховим (слухо-зоровим) сприйманням для створення якісно нової навички для сприймання усного словесного мовлення оточуючих, як однієї з передумов повноцінного входження в систему суспільних відносин.

Зважаючи на вищезазначене, Програма позбавлена й жорсткого поурочного поділу. Вчителі обирають послідовність розкриття навчального матеріалу в межах окремої теми, але так, щоб не порушувалась логіка його викладу відповідно до особливостей розвитку конкретного учня. На нашу думку, Обласні, районні та міські методичні кабінети (об'єднання) не можуть втручатися в такі питання, оскільки це винятково компетенція вчителя. Вчителі користуються навчально-методичним забезпеченням, рекомендованим Міністерством до використання в навчальних закладах, зазначеним у Переліках навчальних програм, підручників та навчально-методичних посібників, розміщених на офіційному веб-сайті Міністерства (www.mon.gov.ua). Автори програми підтримують можливість використовувати підручники з відповідним грифом Міністерства, що видані в попередні роки, враховуючи при цьому зміни у програмах. Щодо додаткової навчально-методичної літератури, то вчитель вільний у її виборі й може застосовувати таку, що найкраще реалізовує його

методику з розвитку слухового сприймання та формування вимови стосовно кожного конкретного учня зі зниженим слухом.¹

Структура та зміст корекційної програми

В структурі Програми передбачено три основні блоки педагогічної діяльності, що спрямовані на:

1. Розвиток слухового сприймання мовлення
2. Формування та удосконалення вимови
3. Розвиток слухової уваги, слухової пам'яті, слухового аналізу й синтезу тощо тощо.

Мета та завдання корекційної роботи за означеними блоками педагогічної діяльності висвітлені у змістових напрямках, відповідно до яких сурдопедагог може планувати заняття з учнями. Передбачено, що зміст третього блоку є наскрізним і має здійснюватись під час перших двох.

Зміст корекційної програми розроблено з позицій особистісно орієнтованого підходу до діагностики та шляхів задоволення слуховимовних потреб учнів з порушеннями слуху. Це вимагає індивідуального планування роботи з розвитку слухового сприймання та формування вимови з кожним учнем із урахуванням індивідуальних можливостей, характеру і ступеня порушення слуху, резервів розвитку слухової функції, у тому числі стану сприйняття і відтворення усного мовлення, та ускладнень, що підкріплені зниженням слуху.

У процесі планування корекційно-розвиткової роботи з розвитку слухового сприймання та формування вимови у середній та старшій ланці сурдопедагог орієнтується на виявлений під час вивчення учня рівень сформованості слуховимовних навичок, особливості психофізичного розвитку та супутні порушення, що впливає на результативність самостійного використання учнем слухового сприймання й усного словесного мовлення у повсякденному житті.

¹У цій програмі мають місце рекомендації авторського колективу. Втім організація корекційно-розвиткової роботи з розвитку слухового сприймання та формування вимови здійснюється відповідно до рекомендацій МОН України.

У процесі корекційно-розвиткової роботи пріоритетним напрямом є **формування правильної вимови** в учнів із порушеннями слуху. Порушення звуковимови зумовлюють труднощі в опануванні усним словесним мовленням.

Траєкторія формування вимови будується на основі отриманих даних про стан вимовних навичок учня, у тому числі самостійного й відображеного мовлення. Корекційний блок педагогічної діяльності з формування вимови складається із кількох змістових напрямів, спрямованих на: розвиток моторики артикуляційного апарату та активізацію його м'язів (за потреби); правильну артикуляцію звуків (в різних позиціях) й уміння розрізняти звуки, що помітно відрізняються один від одного, чи близькі за акустичними й артикуляційними характеристиками; розвиток просодичної сторони мовлення та голосу (інтонаційної виразності, наголосу, темпу, ритму, мелодики, мовленнєвого дихання)тощо.

Навчання вимови здійснюється на мовленнєвому матеріалі різного ступеня складності з використанням різних видів мовленнєвої діяльності.

Робота з формування вимови здійснюється на індивідуальних заняттях паралельно з розвитком слухового сприймання, що диктується практичною доцільністю та ефективністю. Позаяк взаємозв'язок двох аналізаторів (слухового й мовленнєвого) сприяє швидшому засвоєнню та актуалізації вимовних умінь, з поступовим переходом їх у навички.

Траєкторія **розвитку слухового сприймання** будується на основі отриманих під час вивчення учня даних про стан порушеної слухової функції, виявлених резервів тонального і мовленнєвого слуху, підбору оптимального режиму звукопідсилення, уточнення режиму роботи індивідуального слухового апарату тощо. Змістові напрями з розвитку слухового сприймання спрямовані на розвиток уміння розрізняти, впізнавати, розпізнавати й аналізувати на слуховій (в окремих випадках на слухозоровій) основі мовленнєвий матеріал.

Широко представлений блок педагогічної діяльності з **розвитку слухової уваги, слухової пам'яті, слухової уяви** тощо школярів зі зниженим слухом. Зміст цього блоку є наскрізним і має здійснюватись під час перших двох, урізноманітнюючи тим самим і орієнтуючи педагогічну діяльність на

формування слуховимовних компетенцій учнів з порушеннями слуху. Позаяк в середній та старшій ланці вбачається за доцільне зосередитися не просто на поповненні слухового словника та вимовних умінь (що було основою роботи в молодшій школі), а власне на формуванні довільних слуховимовних навичок для повсякденного життя. Відтак в основі Програми для учнів 6-12 класів є розвиток універсальних слухомовленнєвих умінь та навичок як іще однієї основи для розвитку життєвої компетенції поряд з вивченням української жестової мови, через розвиток комунікативних вмінь, активізацію слухового сприймання усного мовлення оточуючих. У цьому контексті формування вимови та розвиток слухового сприймання не суперечить взаємодії з представниками спільноти нечуючих, у тому числі й отримання інформації засобами жестового мовлення, а власне підкріплює ефективність ідеї втілення білінгвального підходу для навчання таких учнів.

Контроль та моніторинг у процесі реалізації програми

Зазначена структура програми не передбачає жорстких вимог до рівня корекції складових слухової й мовленнєвої діяльності школярів зі зниженим слухом, що зумовлено нерівномірністю проявів слухового порушення у таких дітей, а відтак і можливостями кожного конкретного учня. Саме тому авторами розроблено орієнтовні напрями до умінь і навичок учнів зі зниженим слухом, на формування яких спрямовано цей корекційний курс.

Контрольно-вимірjuвальний матеріал розробляється педагогом і може складатись з контрольної роботи за вивченими змістовими напрями (наприкінці кожного семестру) з метою моніторингу слуховимовних досягнень учня та ефективного планування подальшої корекційно-розвиткової роботи. Змістовий напрям з розвитку слухового сприймання і формування вимови вважається засвоєним, якщо учень правильно виконує більшу частину запропонованих йому на слух завдань, у том числі: *дотримується правильної звуковимови* закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; *дотримується закріплених правил орфоенії* у словах і фразах під час мовлення; *спрямовує слухову увагу на звукове та граматичне оформлення мовлення* через слухове порівняння і співставлення граматичних форм самостійних частин мови у

процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; *помічає зміну граматичної форми одного і того самого слова* у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; *цілеспрямовано запам'ятовує похідні слова* з різними словотворчими і граматичними афіксами у процесі слухового / слухозорового сприймання зверненого мовлення тощо.

Індивідуалізація корекційно-розвиткової діяльності

та супутнє планування індивідуальної програми

з розвитку слухового сприймання та формування вимови учня²

Програми приведено у відповідність саме до особливостей розвитку школярів з порушеннями слуху, а не вікових стандартів чуючих учнів та лексичних тем, що не рідко є непосильними для школярів зі зниженим слухом. Саме тому знято прив'язку до лексичної теми та фіксовану кількість годин на вивчення теми. Водночас передбачено необхідність диференційованого підходу, що дасть змогу врахувати різні слуховимовні можливості таких учнів. Для цього вчителям пропонується самостійно підбирати слухомовленнєве наповнення для індивідуальних занять (складність, об'єм, тематика тощо) та здійснювати адаптацію процесу, результату заняття відповідно до можливостей та вподобань учнів, орієнтуючись на результати вивчення вимови, чіткість мовлення, можливості слухового сприймання тощо. В такий спосіб програма орієнтована на якісні показники розвитку школяра, на тому – що може учень, знову ж таки відповідно до результатів вивчення його особливостей розвитку.

Важливим етапом роботи є контроль за слухо-вимовними досягненнями кожного учня. Це дає змогу відстежити динаміку розвитку слухового сприймання та спрогнозувати подальшу роботу з учнем, у тому числі напрям педагогічної діяльності на якому варто зосередитися

² У цій програмі планування індивідуальної програми з розвитку слухового сприймання та формування вимови учня з порушеннями слуху має суто рекомендаційний характер авторського колективу. Організація розвитку слухового сприймання мовлення та формування вимови в учнів з порушеннями слуху в 6-12 класах здійснюється відповідно до рекомендацій МОН України

Для того, щоб дати можливість кожному школяреві з порушенням слуху максимально відкритись на основі розвитку слухового сприймання й формування вимови, розширити чи закріпити сформовані слухо-вимовні навички, вчителю надається більша свобода в підходах та можливість варіювати корекційно-розвиткову діяльність у цьому напрямі. Зважаючи на це, є доцільним розроблення робочої індивідуальної програми з розвитку слухового сприймання та формування вимови. Така програма розробляється після вивчення стану слуху, вимови, супутніх особливостей розвитку учня. На цій основі здійснюється планування корекційно-розвиткової діяльності на семестр (формулюються цілі та завдання з формування вимови та розвитку слухового сприймання) відповідно до виявлених особливостей розвитку та типової програми з корекційного курсу. Наступне, на основі зазначеного планування розробляється індивідуальне планування занять.

Відтак, рекомендована для розроблення **індивідуальна програма з розвитку слухового сприймання та формування вимови** має складатися з наступних компонентів:

- загальна інформація про стан звуковимови, слуху, голосу, розуміння розмовного мовлення, супутніх особливостей розвитку тощо (на основі наявної інформації про школяра та його вивчення у перші навчальні тижні кожного семестру);
- планування корекційно-розвиткової діяльності педагога на семестр. Тут визначається корекційно-розвиткова мета й завдання з формування вимови та розвитку слухового сприймання для конкретного учня зважаючи на: особливості слухової навички (розрізняє, упізнає чи розпізнає) доступний слухомовленнєвий матеріал (слова, фрази, речення; шуми, голоси, музичні інструменти тощо), спосіб сприймання (з опорою на слухове чи слухозорове сприймання тощо), особливості вимовної навички (потребує постановки, автоматизації, диференціації, закріплення звуків) та у яких фонетичних позиціях (для голосних – на початку, в середині, у кінці слова; для приголосних – пряма чи зворотня; поєднання

з іншими приголосними та інше), особливості роботи з мовленнєвим диханням і голосом та інше;

- планування індивідуальних корекційно-розвиткових занять (через зміни в навчальному процесі - адаптації, які здійснюються педагогом з урахуванням індивідуальних особливостей дитини, на основі визначеної корекційно-розвиткової мети й завдань з формування вимови та розвитку слухового сприймання для учня, і можуть стосуватися способу сприймання матеріалу на занятті, його опрацювання та способу представлення (оцінювання результатів);
- підсумкова інформація (для моніторингу) про прогрес слуховимовних досягнень учня чи причини його повільного просування з розвитку слухового сприймання та формування вимови, що зазначається в кінці навчального року після повторного вивчення стану звуковимови, слуху, голосу, розуміння розмовного мовлення тощо.

Розроблення індивідуальної програми з розвитку слухового сприймання та формування вимови має забезпечити наступність у корекційно-розвитковій роботі з розвитку слухового сприймання та формування вимови з учнями зі зниженим слухом.

Ціннісні орієнтири змісту корекційного курсу «Розвиток слухового сприймання та формування вимови»

Під час індивідуальних занять особлива увага приділяється роботі над формуванням усного мовлення на основі комунікативної системи навчання; формуються основні мовленнєві компетенції, у тому числі позитивний досвід спілкування через використання доступного мовленнєвого матеріалу, опанованого під час загальноосвітніх уроків. В учнів формуються навички *слухової уваги та слухового спостереження* у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості слухової уваги на звукове та граматичне оформлення власного мовлення та мовлення оточуючих (узгодження слів та доцільність афіксів тощо); розвивається *слухова пам'ять* шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними

основами; *формується слухові* уявлення слів зі звуками, що можуть в силу певних причин вимовлятися учнем спотворено; поширюється і переходить в активний *слуховий* словник та інше. На індивідуальних заняттях прищеплюється інтерес до дотримання правил орфоєпії та словесного наголосу; ритміко-інтонаційної сторони мовлення; формується правильне лексико-граматичного оформлення мовленнєвого висловлювання, розширюються уявлення про правила мовного і мовленнєвого етикету. Учні зі зниженим слухом переймаються значущою роллю комунікації, у тому числі усного словесного спілкування, як складової суспільного життя для подальшої ефективної соціальної і навчальної активності.

6 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухового сприймання мовлення
2. Формування та удосконалення вимови
3. Розвиток слухової уваги, слухової пам'яті, слухової уяви тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1.

- *слова, словосполучення, фрази*, для організації навчальної діяльності (наприклад: який у тебе настрій? Ти готовий працювати? Я вмикаю запис/говорю, а ти слухаєш та ін.);
- *слова, словосполучення, фрази, речення*, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;
- *складоритмічний аспект мовлення* (вірші, текст пісні);
- *прозові тексти*.

2.

- *удосконалення моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату*;
- *удосконалення темпу мовлення та доцільного інтонаційного забарвлення* під час діалогу.
- *закріплення правильної вимови звуків* (в різних позиціях) й уміння розрізняти звуки, що помітно відрізняються один від одного, чи близькі за акустичними й артикуляційними характеристиками;
- *розвиток просодичної сторони мовлення та голосу* (інтонаційної виразності, наголосу, темпу, ритму, мелодики, мовленнєвого дихання) тощо;

- *дотримання правил орфоенії у словах, словосполученнях, що стосуються вивчення тематичного програмового матеріалу (відповідно до вивченого з предмету «Українська мова»)*

3.

- *формування слухової уваги для практичного засвоєння граматичної та морфологічної систем словозміни у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості слухової уваги на звукове та граматичне оформлення мовлення через слухове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення (наприклад: *слухай уважно словосполучення. Повторюй за мною (чи покажи, випиши, запам'ятай тощо) тільки ті іменники, що вжиті у множині / чи ті, що пишуться з великої літери*);*

- *формування слухового спостереження за мовними явищами шляхом розвитку вміння помічати зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення (як от: *послухай 2 речення (наприклад: Наталка помила тарілку. Наталка помила тарілки. Яке слова змінюються і чому? Або покажи, що зробила Наталка та інше)*);*

- *розвиток слухової пам'яті шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними афіксами (наприклад: *лис – лисеня, тигр – тигрєня, дівчина – дівча та ін.; стіл – столик, квітка – квіточка та ін.; скло – скляний, дерево – дерев'яний та ін.; прийшов, приїхав, приплив; приніс, заніс, виніс та ін.*).*

-- *формування вміння користуватися слуховим сприйманням для розв'язання задач та завдань (наприклад: *полий фіалки; візьми на полиці книжку... відкрий книжку на сторінці...; замалюй схематично умову задачі (наприклад: *на озері плавало 7 качок. 5 качок злетіли. 2 покружляли і повернулися. Скільки качок плаває на озері?*); ти почув, що... що ти будеш робити... тощо*);*

- *формування слухових уявлень слів зі звуками, що вимовляються учнем вірно та тими, що замінюються чи змішуються ним.*
- *збагачення слухового словника похідними словами.*

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Сприймає знайомий за змістом мовленнєвий матеріал для організації навчальної діяльності заняття; програмний матеріал, що стосується навчання сприймання на слух мовленнєвих і не мовленнєвих звучань; *дотримується* *правильної звуковимови* закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; *правильно вимовляє* закріплені слова, словосполучення, фрази; *дотримується закріплених правил орфоенії* у словах і фразах під час мовлення; *спрямовує слухову увагу* на звукове та граматичне оформлення мовлення через слухове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; *помічає зміну* граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; *цілеспрямовано запам'ятовує* похідні слова з різними словотворчими і граматичними афіксами у процесі слухового / слухозорового сприймання зверненого мовлення.

7 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухового сприймання мовлення
2. Формування та удосконалення вимови
3. Розвиток слухової уваги, слухової пам'яті, слухової уяви тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1.

- *слова, словосполучення, фрази*, для організації навчальної діяльності;
- *слова, словосполучення, фрази*, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;
- *складоритмічний аспект мовлення* (вірші, текст пісні);
- *прозові тексти*.

2.

- *удосконалення* моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату;
- *закріплення навички правильного вимовляння* поставлених, автоматизованих звуків, їх диференціація на слух, та у власній вимові;
- *удосконалення навички виокремлювати та впізнавати* звуки на фоні інших звуків у словах та словосполученнях;
- *формування та удосконалення вміння* вільного користування набутими слуховимовними навичками у самостійному усному мовленні
- *розвиток просодичної сторони мовлення та голосу* (інтонаційної виразності, наголосу, темпу, ритму, мелодики, мовленнєвого дихання) тощо.;
- *дотримання правил орфоенії* у мовленні (відповідно до програмового вивчення з предмету «Українська мова»)

3.

- *формування слухової уваги* для практичного засвоєння граматичної та морфологічної систем словозміни у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості слухової уваги на звукове та граматичне оформлення мовлення (правильне використання відповідних закінчень, суфіксів тощо) через слухове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення;
- *формування слухового спостереження* за мовними явищами шляхом розвитку уміння помічати зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення;
- *розвиток слухової пам'яті* шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними афіксами.
- *формування слухових уявлень* слів зі звуками, що вимовляються учнем вірно та тими, що замінюються чи змішуються ним.
- *формування вміння* користуватися слуховим сприйманням для розв'язання задач та завдань (наприклад: *полий фіалки; візьми на полиці книжку... відкрий книжку на сторінці...; замалюй схематично умову задачі (наприклад: на озері плавало 7 качок. 5 качок злетіли. 2 покружляли і повернулися. Скільки качок плаває на озері?); ти почув, що... що ти будеш робити... тощо*);
- *Збагачення слухового словника* похідними словами.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Сприймає знайомий за змістом мовленнєвий матеріал для організації навчальної діяльності заняття; програмний матеріал, що стосується навчання сприймання на слух мовленнєвих і не мовленнєвих звучань; *дотримується* *правильної звуковимови* закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; *правильно вимовляє* закріплені слова, словосполучення, фрази; *дотримується закріплених правил орфоенії* у словах і фразах під час мовлення; *спрямовує слухову увагу* на звукове та граматичне оформлення

мовлення через слухове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; *помічає зміну* граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; цілеспрямовано запам'ятовує похідні слова з різними словотворчими і граматичними афіксами у процесі слухового/слухозорового сприймання зверненого мовлення.

8 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухового сприймання мовлення
2. Формування та удосконалення вимови
3. Розвиток слухової уваги, слухової пам'яті, слухової уяви тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1.

- *слова, словосполучення, фрази*, для організації навчальної діяльності;
- *слова, словосполучення, фрази*, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;
- *складоритмічний аспект мовлення* (вірші, текст пісні);
- *прозові тексти*.

2.

- *удосконалення* моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату;
- *закріплення навички правильного вимовляння* поставлених, автоматизованих звуків, їх диференціація на слух, та у власній вимові;
- *закріплення* диференціації вимови та сприймання на слух артикуляційно подібних звуків;
- *формування та удосконалення вміння* вільного користування набутими навичками у самостійному усному мовленні
- *дотримання правил орфоенії* у мовленні (відповідно до програмового вивчення з предмету «Українська мова»)

3.

- *формування слухової уваги* для практичного засвоєння граматичної та морфологічної систем словозміни у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості

слухової уваги на звукове та граматичне оформлення мовлення (правильне використання відповідних закінчень, суфіксів тощо) через слухове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухового/слухозорового сприймання зверненого мовлення (наприклад:*слухай уважно словосполучення. Піднімай руку та виправляй мене, якщо чуєш, що якесь слово/ чи конкретно дієслово, прикметник ... тощо вживається неправильно / чи неузгоджене у роді/числі тощо*);

- формування слухового спостереження за мовними явищами шляхом розвитку уміння помічати зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового/слухозорового сприймання зверненого мовлення (наприклад: *послухай 2 речення. Лимон був жовтий, але дуже кислий. У жовтих коробках були кислі яблука. Які слова повторюються? Яке слово змінюється і чому?*);

- формування вміння розв'язувати задачі на основі словесних інструкцій (наприклад:*намалюй трикутник, у якого є тупий кут; знайди на карті...які річки протікають по території...; послухай рецепт полуничного морозива й запиши його для своїх друзів та інше; ти почув, що...що ти будеш робити...тощо*).

- формування слухових уявлень слів зі звуками, що вимовляються учнем вірно та тими, що ще можуть замінюватися чи змішуватися ним.

-збагачення слухового словника похідними словами шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними афіксами.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Сприймає знайомий за змістом мовленнєвий матеріал для організації навчальної діяльності заняття; програмний матеріал, що стосується навчання сприймання на слух мовленнєвих і не мовленнєвих звучань; *дотримується* правильної звуковимови закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; *правильно вимовляє* закріплені слова, словосполучення,

фрази; *дотримується закріплених правил орфоенії* у словах і фразах під час мовлення; *спрямовує слухову увагу* на звукове та граматичне оформлення мовлення через слухове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; *помічає зміну* граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; цілеспрямовано запам'ятовує похідні слова з різними словотворчими і граматичними афіксами у процесі слухового / слухозорового сприймання зверненого мовлення.

9 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухового сприймання мовлення
2. Формування та удосконалення вимови
3. Розвиток слухової уваги, слухової пам'яті, слухової уяви, слухового аналізу й синтезу тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1.

- *слова, словосполучення, фрази*, для організації навчальної діяльності (наприклад: який у тебе настрій? Ти готовий працювати? Я вмикаю запис голосу, а ти слухаєш та ін..);
- *слова, словосполучення, фрази*, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;
- *складоритмічний аспект мовлення* (вірші, текст пісні);
- *прозові тексти*.

2.

- *удосконалення* моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату;
- *закріплення навички правильного вимовляння* поставлених, автоматизованих звуків, їх диференціація на слух, та у власній вимові;
- *закріплення* диференціації вимови та сприймання на слух артикуляційно подібних звуків;
- *удосконалення вміння* вільного користування набутими навичками у самостійному усному мовленні
- *дотримання правил орфоенії* у мовленні (відповідно до програмового вивчення з предмету «Українська мова»)

3.

- *удосконалення слухової уваги* для практичного засвоєння граматичної та морфологічної систем словозміни у процесі слухового /слухозорового

сприймання зверненого мовлення шляхом формування спрямованості слухової уваги на звукове та граматичне оформлення мовлення (правильне використання відповідних закінчень, суфіксів тощо) через слухове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення;

- *закріплення навички слухового спостереження* за мовними явищами шляхом розвитку уміння помічати зміну граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення;

- *формування слухових уявлень* слів зі звуками, що вимовляються учнем вірно та тими, що ще можуть замінюватися чи змішуватися ним;

- *формування вміння розв'язувати задачі / ребуси* на основі слухового сприймання (наприклад: *третє слово по горизонталі...четверта буква у сьомому слові по вертикалі... тощо; візьми серветку, зігни навпіл, відірви верхній правий куттик...*);

- *збагачення слухового словника* похідними словами шляхом цілеспрямованого запам'ятовування похідних слів з різними словотворчими і граматичними афіксами.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Дотримується *правильної звуковимови* закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; *правильно вимовляє* закріплені слова, словосполучення, фрази; *дотримується закріплених правил орфоенії* у словах і фразах під час мовлення; *спрямовує слухову увагу* на звукове та граматичне оформлення мовлення через слухове порівняння і співставлення числових форм самостійних частин мови, родової приналежності слів у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; *помічає зміну* граматичної форми одного і того самого слова у процесі слухового /слухозорового сприймання зверненого мовлення; *цілеспрямовано запам'ятовує* похідні слова з різними словотворчими і граматичними

афіксами у процесі слухового / слухозорового сприймання зверненого мовлення; має слухові уявлення про слова зі звуками, що ще можуть замінюватися чи змішуватися учнем.

10 КЛАС

БЛОКИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ :

1. Розвиток слухового сприймання мовлення
2. Формування та удосконалення вимови
3. Розвиток слухової уваги, слухової пам'яті, слухового аналізу й синтезу тощо.

ЗМІСТОВІ НАПРЯМИ:

1.

- *слова, словосполучення, фрази*, для організації навчальної діяльності (який у тебе настрій? Ти готовий працювати? Я вмикаю запис голосу, а ти слухаєш та ін.);
- *слова, словосполучення, фрази*, що стосуються вивчення тематичного програмного матеріалу;
- *складоритмічний аспект мовлення* (вірші, текст пісні);
- *прозові тексти*.

2.

- *удосконалення* моторики артикуляційного апарату та мовленнєвого дихання, активізація м'язів артикуляційного апарату;
- *закріплення навички правильного вимовляння* поставлених, автоматизованих звуків, їх диференціація на слух, та у власній вимові;
- *закріплення* диференціації вимови та сприймання на слух артикуляційно подібних звуків;
- *удосконалення вміння* вільного користування набутими навичками у самостійному усному мовленні
- *дотримання правил орфоенії* у мовленні (відповідно до програмового вивчення з предмету «Українська мова»)

3.

- удосконалення слухової уваги через вміння помічати та виокремлювати на слух «зайве» (наприклад: слово, що не підходить за змістом у реченні; слово, що не підходить за змістом, але подібне за римою; речення, що не підходить за змістом у невеличкому тексті тощо);

-формування вміння розв'язувати задачі чи ребуси на основі слухового сприймання (наприклад: третє слово по горизонталі...четверта буква у сьомому слові по вертикалі... тощо; візьми серветку, зігни навпіл, відірви верхній правий куттик; знайди на карті...які річки протікають по території...; послухай рецепт полуничного морозива й запиши його для своїх друзів та інше; ти почув, що...що ти будеш робити...тощо);

- закріплення навички цілеспрямованого запам'ятовування на слух логічно чи граматично пов'язаних між собою слів чи пар слів та логічно чи граматично непов'язаних між собою слів чи пар слів тощо;

-удосконалення слухового контролю шляхом сприймання на слух спеціального спотворення звуків у словах / слів у реченнях, що не відповідають змісту тощо (під час мовлення педагога чи у звукозаписі).

- закріплення навички звукового аналізу та синтезу шляхом складання фраз та речень із почутих на слух слів і навпаки – розкладання речень на слова та фрази за словесною інструкцією педагога.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО УМІНЬ УЧНІВ:

Дотримується правильної звуковимови закріплених звуків та їх поєднань у словах і фразах; *дотримується* закріплених правил орфоенії у словах і фразах під час мовлення; *помічає та виокремлює* на слух слово, що не підходить за змістом у реченні чи слово, що не підходить за змістом, але подібне за римою; речення, що не підходить за змістом у невеличкому тексті тощо); *цілеспрямовано запам'ятовує* на слух логічно чи граматично пов'язані / непов'язані між собою слова чи пари слів; *контролює* на слух мовлення педагога чи у звукозаписі (*помічає та виокремлює* на слух слово, що не підходить за змістом у реченні чи слово, що не підходить за змістом, але подібне за римою; речення, що не підходить за змістом у невеличкому

тексті тощо); *аналізує та синтезує* почуте на слуховій / слухозоровій основі(складає фрази та речення із почутих на слух слів чи розкладає речень на слова та фрази за словесною інструкцією педагога).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бельтюков В.И. Закономерности овладения произношением слышащими детьми // Дефектология,- 1976,- № 5,- С. 3-11.
2. Выготский Л.С. Основы дефектологии: Собр. соч. в 6 т. / Под ред Т. А. Власовой М.: Педагогика, 1963,- Т.5.- С.168-177.
3. Виховання і навчання дітей дошкільного віку з вадами слуху (об'єднані тексти програм дошкільних закладів для глухих дітей і дошкільних закладів для слабочуючих дітей): програма для спеціальних дошк. закл. / Ін-т змісту і методів навчання ; авт.- уклад. Л. І. Фомічова [та ін.] ; ред.: Л. І. Фомічова, Л. О. Малина. - К. : 1997. - 363 с.
4. Діти з порушеннями слуху: крок за кроком від діагностики до інклюзії: посібник для фахівців та батьків / [авт.: Б. С. Мороз, В. П. Овсянник, О. М. Борисенко та ін.; за ред. : А. А. Колупаєвої, Б. С. Мороза].- К. : О. Т. Ростунов, 2013. – 104 с.
5. Леонгард Е. Опыт работы по обучению детей с нарушениями слуха по методу Леонгард. - Москва, 2009.-180с.
6. Методика реабілітації глухої дитини під керівництвом сурдопедагога: Четвертий рік навчання: Посібник / Кагал А.П., Кагал Т.О., Кагал Є.Т., Кагал О.Т. – К.: Логос, 2006. – 154 с.
7. Назарова Л.В. Обучение слабослышащих детей восприятию неречевых звуков на фронтальных занятиях в слуховом кабинете // Дефектология,- 1988,- № 2- С. 52-57.
8. Рау Ф.Ф. О психологических основах развития слухового восприятия речи у глухих детей // Дефектология,- 1975,- № 1.- С. 32 51.
9. Савченко Олександр Олександрович. Оптимізація розвитку слухового сприймання у дітей з порушенням слуху: дис... канд. пед. наук: 13.00.03 / Інститут спеціальної педагогіки АПН України. - К., 2004. - 21 с.
10. Стежки у світ: програма розвитку дітей дошкільного віку зі зниженим слухом / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ispukr.org.ua/uk/14/140/14.html>
11. Таранченко О.М. Розвиток системи освіти осіб з порушеннями слуху в контексті поступу вітчизняної науки та практики: монографія / Таранченко О.М. – К.: ТОВ «Поліпром», 2013. – 513 с.
12. Таранченко О.М. Система спеціального навчання дітей зі зниженим слухом в Україні (історичний аспект): монографія / О.М. Таранченко. – К. : "ЛІТО", 2007. – 212 с.
13. Таранченко О. Концепція розвитку системи освіти осіб з порушеннями слуху в Україні (проект) / О. Таранченко, О.Федоренко // Особлива дитина : навчання і виховання. – № 1(73). – 2015. –С. 26 – 33.

14. Федоренко О. Розвиток слухового сприймання у дітей зі зниженим слухом від народження/О.Ф. Федоренко// Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання. – 2011. – № 3. – С.10 – 14.
15. Федоренко О. Науково-методичні засади організації роботи з розвитку слухового сприймання та формування вимови дітей із порушеннями слуху / О. Ф. Федоренко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. - 2012. - Вип. 3(1). - С. 160-164.
16. Федоренко О. Методичні та технічні новації слухопротезування дітей з порушеннями слуху/О. Федоренко//Дитина із сенсорними порушеннями: розвиток, навчання, виховання: зб. наук. праць:вип..3./ за ред. Колупаєвої А.А.. – К. – 2013.
17. Федоренко О. Діти з порушеннями слуху: крок за кроком від діагностики до інклюзії: посібник для фахівців та батьків / [авт.: Б. С. Мороз, В. П. Овсянник, О. М. Таранченко, О.Ф. Федоренко ін.; за ред. : А. А. Колупаєвої, Б. С. Мороза].- К. : О. Т. Ростунов, 2013. – 104 с.
18. Федоренко О. Особливості впровадження технологій спільного викладання в процес навчання учнів з порушенням слуху в різних типах освітніх закладів / О.Федоренко // Особлива дитина: навчання та виховання. - № 4 (71). – 2014. – С. 75-81.
19. Федоренко О.Ф. Педагогічний супровід молодших школярів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання: автореф. дис. на здобуття наук.ступеняканд..пед.наук:спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» /О.Ф. Федоренко. –К., 2015. – 21 с.
19. Федоренко О. Особливості педагогічного супроводу молодших школярів зі зниженим слухом в умовах інклюзивного навчання / О. Федоренко // Особлива дитина : навчання і виховання. – № 2(74). – 2015. –С. 79 – 85.
20. Федоренко О. Ф. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток слухового сприймання та формування вимови для дітей зі зниженим слухом» для підготовчих, 1-5 класів загальноосвітніх навчальних закладів зі спеціальною та інклюзивною формами навчання, навчально реабілітаційних центрів / О. Ф. Федоренко, Н. І. Мала, О. О. Савчук, Т. І. Москаленко. – К., 2016.
21. Федоренко О. Ф. Програма з корекційно-розвиткової роботи «Розвиток слухо-зоро-тактильного сприймання мовлення та формування вимови для глухих дітей» для підготовчих, 1-5 класів загальноосвітніх навчальних закладів зі спеціальною та інклюзивною формами навчання, навчально реабілітаційних центрів / О. Ф. Федоренко, О. М. Ломакіна, В. В. Васильєва, Л. Ф. Юхимович,Ю.М. Аркуша. – К., 2016.
22. Kolupayeva A., Taranchenko O., Danilavichute E. (2014), SpecialEducationTodayinUkraine, inAnthony F. Rotatori , Jeffrey P. Bakken , SandraBurkhardt , Festus E. Obiakor , UmeshSharma (ed.) SpecialEducationInternationalPerspectives: PracticesAcrossTheGlobe (AdvancesinSpecialEducation, Volume 28) EmeraldGroupPublishingLimited, pp. 311 – 351

23. Blamey PJ, Sarant JZ, Paatsch LE, Barry JG, Bow CP, Wales RJ, et al. Relationships Among Speech Perception, Production, Language, Hearing Loss, and Age in Children With Impaired Hearing. *J Speech Lang Hear Res.* 2001;44:264–285.
24. Hogan (2008).
An Evaluation of Auditory Verbal Therapy Using the Rate of Early Language Development as an Outcome Measure. *Deafness & Education International* 10 (3): 143–167.
25. Koopmans-van Beinum F. J., Clement C. J., vanden Dikkenberg-Pot I. (2001).
Babbling and the lack of auditory speech perception: A matter of coordination? *Developmental Science*, 4, 61–70.
26. Levin J, Perez M, Lam I, Chambers JG, Hebbeler KM.
National Early Intervention Longitudinal Study: Expenditure Study. Menlo Park, CA: U.S. Office of Special Education and SRI International; 2004. (Rep. No. NEILS Data Report No. 4.